

კარლ პოლანის "დიდი ტრანსფორმაციების" შესავალი

ავტორი: ფრედ ბლოკი

მთარგმნელი: სოსო ჭაუჭიძე

შესავალი¹

“დიდი ტრანსფორმაციის” გავლენისა და გამოხმაურების მიმოხილვისას ეკონომიკის გამოჩენილმა ისტორიკოსმა შენიშნა, რომ “ზოგიერთი წიგნი უარს ამბობს გაუჩინარებაზე”. ეს გონებამახვილური მოსაზრებაა. მიუხედავად იმისა, რომ წიგნი 1940-იანი წლების დასაწყისში დაიწერა, პოლანის ნამუშევრის მნიშვნელობა და გავლენა დღემდე განაგრძობს ზრდას. მაშინ, როცა თაროზე ცხოვრების რამდენიმე თვითა თუ წლით სულ რამდენიმე წიგნი თუ ამაცობს, “დიდი

¹ ამ შესავლის მომზადებისთვის დიდად დავალებული ვარ, პირველ რიგში, კარი პოლანი ლევიტისგან, რომელმაც ზოგადი მონახაზის რამდენიმე ვერსიას დაურთო როგორც შინაარსობრივი, ისე რედაქციული ხასიათის ვრცელი კომენტარები. მასთან მუშაობა იშვიათი პრივილეგია გახლდათ. ღირებული გამოხმაურებებისათვის აგრეთვე მადლობას ვუხდით მიქაელ ფლოტას, მირიამ იოფე-ბლოკს, მარგარიტ მენდელსა და მარგარეტ სომერსს. ეს უკანასკნელი პოლანის აზროვნების გაგებაში თითქმის 30 წელია მეხმარება; ჩემი ნაწერების დიდი ნაწილი მის სააზროვნო ველზე რეფლექსირებს. შესავლის მომზადებასა და ახალი გამოცემის შედარებით რთული ამოცანის შესრულებაში მიქაელ ფლოტა მედგა გვერდში. კარი პოლანი ლევიტსა და მარგარეტ მენდელს - კარლ პოლანის სახელობის პოლიტიკური ეკონომიის ინსტიტუტის (Concordia University, Montreal, Quebec) თანახელმძღვანელებს - აგრეთვე უზარმაზარი წვლილი მიუძღვით ამ გამოცემის მომზადებაში. პოლანის აზროვნების ჩემეული გაგება ამ ადამიანების კოლექტიურობასთან ერთად, პოლანის სტატიების იმ არქივსაც უნდა უმადლოდეს, რომელიც მათს საკუთრებაშია. მკითხველი, რომელსაც სურს, უკეთ გაერკვეს პოლანის სააზროვნო აპარატში და მკვლევართა საერთაშორისო თემს, რომელიც ამ ტრადიციაში მუშაობს, ვურჩევ დაუკავშირდნენ კარლ პოლანის ინსტიტუტს და მიმართონ წიგნების სერიას სახელწოდებით “კრიტიკული პერსპექტივები ისტორიულ საკითხებზე”, რომელიც ინსტიტუტის ეგიდით მონრეალში, BLack Rose Press-ის გამომცემლობაში დაიბეჭდა.

ტრანსფორმაცია” რამდენიმე ათწლეულის შემდეგაც ახლად გამოიყურება. აშკარაა, ეს წიგნი იმ დილემების გასაგებადაც გამოდგება, რომელთა წინაშე გლობალური საზოგადოება ოცდამეერთე საუკუნის გარიჟრაჟზე დადგა.

ამ გამძლეობის კარგი ახსნა არსებობს. “დიდი ტრანსფორმაცია” აქამდე შემოთავაზებულ მცდელობათა შორის, საბაზრო ლიბერალიზმის კრიტიკის საუკეთესო ვარიანტს გვთავაზობს - კრიტიკას რწმენისა, რომლის მიხედვითაც, ნაციონალური საზოგადოებები და გლობალური ეკონომიკა თვითრეგულირებადი ბაზრების მეშვეობით უნდა ორგანიზდნენ. 1980-იანი წლებიდან მოყოლებული, და, უფრო კონკრეტულად, 90-იანების დასაწყისში, ცივი ომის დასრულების შემდგომ, საბაზრო ლიბერალიზმი - სხვადასხვა იარაღით, როგორცაა “ტექტივიზმი”, “რეიგანიზმი” და “ნეოლიბერალიზმი” - გლობალური პოლიტიკის დომინანტურ ძალად იქცა. მაგრამ 1944 წლიდან, ცივი ომი საბჭოთა კავშირსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის კიდევ უფრო გამძაფრდა, რითაც პოლანის თეორიულ ღვაწლს ჩრდილი მიაყენა. კაპიტალიზმისა და საბჭოური ყაიდის სოციალიზმის მომხრეთა უკიდურესად პოლარიზებულ დებატებში პოლანის ნიუანსირებული და კომპლექსური არგუმენტებისთვის ადგილი ვერ მოიძებნა. ამრიგად, ცივი ომის დასრულების შემდეგ, პოლანის ნამუშევრის ხილვადობის დამსახურებულ ზრდას შეგვიძლია გარკვეული გამართლება მოვუძებნოთ.

ცივი ომის შემდგომ წარმართული დებატების ძირითადი ნაწილი “გლობალიზაციის” საკითხის გარშემო მიმდინარეობდა. ნეოლიბერალები ამტკიცებდნენ, რომ კომუნიკაციისა და ტრანსპორტირების ახალი ტექნოლოგიები სასურველსა და გარდაუვალს ხდიან როგორც მსოფლიო ეკონომიკის მჭიდრო ინტეგრირებას გაფართოებული ვაჭრობისა და კაპიტალის მიმოქცევის მეშვეობით, ისე თავისუფალი ბაზრის ანგლო-ამერიკული მოდელის მიღებას. მოძრაობათა და თეორეტიკოსთა ფართო სპექტრი გლობალიზაციის ამ ვერსიას სხვადასხვა პოლიტიკური პერსპექტივიდან ეწინააღმდეგება - ერთნი ეთნიკურ, რელიგიურ, ნაციონალურ თუ რეგიონულ იდენტობებს იცავენ; მეორენი კი გლობალური კოორდინაციისა და კოოპერაციის ალტერნატიულ ვერსიებს გვთავაზობენ. “დიდი ტრანსფორმაციის” წაკითხვით დებატების ორივე მხარემ ბევრი ისწავლა;

ნეოლიბერალებმაც და მათმა კრიტიკოსებმაც საბაზრო ლიბერალიზმისა და ეკონომიკური გლობალიზაციის შედარებით ადრინდელ პროექტთა ტრაგიკული შედეგების შესახებ ცოდნა უფრო გაიღრმავეს.

პოლანის ცხოვრება და მოღვაწეობა

კარლ პოლანი (1886-1964) ბუდაპეშტში, სოციალური აქტიურობითა და ინტელექტუალური მიღწევებით გამორჩეულ ოჯახში გაიზარდა.² მისი ძმა, მიხაილი, გავლენიანი მეცნიერების ფილოსოფოსი გახდა, რომლის ნამუშევრებსაც დღესაც ფართო აუდიტორია ჰყავს. თავად კარლი პირველ მსოფლიო ომამდე წარმოქმნილ სტუდენტურ და ინტელექტუალურ წრეებში გავლენიან პირად მიიჩნეოდა. 1920-იან წლებში, პოლანი ვენაში, ცენტრალური ევროპის წამყვანი ყოველკვირეული ეკონომიკური და ფინანსური ჟურნალის, *Der Oesterreichische Volkswirt*-ის³ მთავარ რედაქტორად მუშაობდა. სწორედ ამ დროს წააწყდა იგი ლუდვიგ ფონ მიზესისა და მისი მოსწავლის, ფრიდრიხ ჰაიეკის არგუმენტებს. მიზესი და ჰაიეკი ცდილობდნენ ინტელექტუალური ლეგიტიმაცია აღედგინათ საბაზრო ლიბერალიზმისთვის, რომელსაც პირველმა მსოფლიო ომმა, რუსეთის რევოლუციამ და სოციალიზმის აღზევებამ საძირკველი შეურყია.⁴ მოკლედ რომ

² პოლანის სრული ბიოგრაფია ჯერ კიდევ არ გვაქვს ხელთ, მაგრამ, მარგარეტ მენდელი და კარი ლევიტ პოლანი მნიშვნელოვან მასალათა დიდ ნაწილს წარმოგვიდგენენ წიგნში “კარლ პოლანი - მისი ცხოვრება და ეპოქა” *Studies in Political Economy*. No.22 (Spring 1997): 7-39. აგრეთვე იხ. Kari Polanyi Levitt, ed., *Life and Work of Karl Polanyi* და მისი ესე “Karl Polanyi as Socialist”; Kenneth Mcrobbie, ed. “*Humanity, Society and Commitment*” *On Karl Polanyi*” (Montreal: Black Rose, 1994). ვრცელი ბიოგრაფიული მასალაა მოცემული ნაშრომში “*Karl Polanyi in Vienna*” (Kenneth Mcrobbie and Kari Polanyi Levitt, eds., Montreal: Black Rose, 2000). პიტერ დემკერი, მენეჯმენტის თეორეტიკოსი, რომელიც პოლანის ვენაში ემიგრირებულ ოჯახს იცნობდა, თავის მემუარებში “*Adventures of a Bystander*” (New York: John Wiley, 1994) თავშესაქცევ მასალას იძლევა, თუმცა ზოგიერთი ფაქტი და საკუთარი სახელი (მაგ. პოლანის და-ძმების სახელები) არაზუსტია. (ავტ. შენ.)

³ (გერმ.) “*ავსტრიული ეკონომიკა*” (მთარგმ. შენ.)

⁴ მიზესისა და ჰაიეკის 1920-იან წლებში დაწყებული და 1990-იანებში დასრულებულ მოღვაწეობათა გასაცნობად იხ. Richard Cockett, *Thinking the Unthinkable: Think Tanks and the*

ვთქვათ, მიზნისა და ჰაიეკის გავლენა მიზერული იყო. 1930-იანი წლებიდან 1960-იანი წლების ჩათვლით, დასავლეთის ნაციონალურ პოლიტიკებს კეინზიანური ეკონომიკური იდეები კვებავდნენ, ანიჭებდნენ რა ლეგიტიმაციას ეკონომიკაში სამთავრობო მენეჯმენტის აქტიურ ჩარევას.⁵ მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ ათწლეულებში მიზესი და ჰაიეკი შეერთებულ შტატებსა და გაერთიანებულ სამეფოში საბაზრო ლიბერალიზმის დაუღწეველ ადვოკატებად გვევლინებიან. ისეთი გავლენიანი ფიგურაც კი, როგორც მილტონ ფრიდმანია, ამ ორი მოაზროვნის მიერ იყო შთაგონებული. ჰაიეკმა 1992 წლამდე იცოცხლა, საკმარისად დიდხანს, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლით მისი თეორიის გამართლება ეგრძნო. გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე, მას უკვე საჯაროდ აღიარებდნენ ნეოლიბერალიზმის მამამთავრად - პიროვნებად, რომელმაც მარგარეტ ტეტჩერისა და რონალდ რეიგანის მიერ გატარებულ დერეგულაციის, ლიბერალიზაციისა და პრივატიზაციის რეფორმებზე პირდაპირი გავლენა იქონია. თუმცა, პოლანი ჯერ კიდევ 1920-იან წლებში შეეჭიდა მიზესის არგუმენტებს და საბაზრო ლიბერალიზმის მხარდამჭერთა კრიტიკა მის ცენტრალურ თეორიულ ამოცანად დარჩა.

Der Oesterreichische Volkswirt-ში მუშაობის პერიოდში, 1929 წელს, პოლანი ამერიკული საფონდო ბირჟის დაცემას შეესწრო, 1931 წელს - ვენის კრედიტარიშტალტის მარცხს (რომელმაც დიდი დეპრესია დააჩქარა) და ფაშიზმის აღზევებას. მაგრამ, 1933 წელს, ჰიტლერის ძალაუფლებაში მოსვლამ პოლანის სოციალისტურ წარმოდგენებს რიგი პრობლემები შეუქმნა და იძულებული გახდა, ჟურნალის რედაქტორის თანამდებობაზე უარი ეთქვა. იგი ინგლისში გაემგზავრა,

Economic Counter-Revolution 1931-1993. London: Fontana Press, 1995. კოქეტი ირონიულად შენიშნავს, რომ ინგლისს, ქვეყანს, რომელმაც საბაზრო ლიბერალიზმი დააფუძნა, მისი ხელახალი იმპორტი ვენიდან დასჭირდა. (ავტ. შენ.)

⁵ პოლანის წიგნის პირველი გამოცემის თარიღს ჰაიეკის ცნობილი ნაშრომის, "The Road to Serfdom" (Chicago: University of Chicago Press, 1944), გამოქვეყნება დაემთხვა. თუკი პირველი მათგანი შეერთებული შტატების მიერ "ახალი შეთანხმების" პოლიტიკის გატარებას იმიტომ უჭერდა მხარს, რომ ეს უკანასკნელი საბაზრო ძალების გავლენათა შეზღუდვისკენ იყო მიმართული; მეორე ნაშრომი ამტკიცებდა, რომ "ახალი შეთანხმების" რეფორმებმა ამერიკის შეერთებული შტატების მცოცავ ფერდობზე განთავსება გამოიწვია, რაც, ამ თვალსაზრისის თანახმად, ეკონომიკურ მარცხსა და ტოტალიტარულ რეჟიმს მოასწავებდა. (ავტ. შენ.)

ოქსფორდისა და ლონდონის უნივერსიტეტთა შორეულ ფილიალებში, სტუდენტთა საგანმანათლებლო ასოციაციაში კითხულობდა ლექციებს.⁶ კურსების მომზადების პროცესში, პოლანი ინგლისის სოციალური და ეკონომიკური ისტორიის მასალებში გადაეშვა. “დიდ ტრანსფორმაციებში” პოლანი სწორედ ამ მასალებს იყენებს მიზნისა და ჰაიეკის დღესდღეობით საოცრად გავლენიანი შეხედულებების კრიტიკისათვის.

უშუალოდ წერის პროცესი პოლანიმ 40-იანი წლების გარიჟრაჟზე, ვერმონში, ბენინგტონის კოლეჯში მიწვეულ მკვლევარად მუშაობისას დაიწყო.⁷ ამხანაგთა მხარდაჭერის ფონზე, მას შეეძლო წერისთვის სრულიად დაეთმო თავისუფალი დრო. პერსპექტივის ცვლილება პოლანის თავისი არგუმენტის სხვადასხვა განმტკიცებათა სინთეზში დაეხმარა. წიგნის ერთ-ერთი ყველაზე მყარი კონტრიბუცია - ფოკუსირება ინსტიტუციებზე, რომლებიც გლობალურ ეკონომიკას არეგულირებენ - პირდაპირ უკავშირდება პოლანის ემიგრაციებს. იგი ბუდაპეშტიდან ვენაში, ვენიდან ინგლისში, ინგლისიდან შეერთებულ შტატებში მიემგზავრება, რაც, მორალური პასუხისმგებლობის ღრმა განცდასთან ერთად, პოლანის ერთგვარ მსოფლიოს მოქალაქედ წარმოაჩენს. სიცოცხლის ბოლო წლებში, იგი ძველ მეგობარს სწერდა: “ჩემი ცხოვრება “მსოფლიო” ცხოვრება იყო - მე ადამიანური მსოფლიოს ცხოვრებით ვიცხოვრე. ჩემი ნამუშევრები აზიისთვის, აფრიკისთვის, ახალი ხალხებისთვისაა განკუთვნილი.”⁸ მიუხედავად იმისა, რომ პოლანი მისთვის მშობლიური უნგრეთის მიმართ ყოველთვის გრძნობდა ღრმა მიზიდულობას. მისი “მსოფლიო” ცხოვრება დაეხმარა, დაეძლია ევროცენტრისტულ შეხედულებები და მოეხელთებინა ნაციონალიზმის ის აგრესიული ფორმები, რომლებსაც გარკვეული ტიპის გლობალური ეკონომიკური წესრიგები აქეზებდნენ და ახალისებდნენ.

⁶ Marguerite Mendell, “Karl Polanyi and Socialist Education” pp. 25-42 in McRobbie, ed., *Humanity, Society and Commitment*

⁷ პოლანიმ წიგნი ინგლისურად დაწერა. ეს ენა მისთვის ბავშვობიდან კარგად იყო ნაცნობი. (ავტ. შენ.)

⁸ Letter to Be de Waard, January 6, 1959, cited on p.313 by Ilona Duczynska Polanyi, “I First Met Karl Polanyi in 1920...” pp. 302-315 in McRobbie and Levitt, eds., *Karl Polanyi in Vienna*.

მეორე მსოფლიო ომის განმავლობაში, პოლანი ნიუ-იორკში, კოლუმბიის უნივერსიტეტში ასწავლიდა, სადაც ის სტუდენტებთან ერთად ჩაება წინარეკაპიტალისტური საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი ფულის, ვაჭრობისა და ბაზრის ფორმების ანთროპოლოგიურ კვლევაში. კონრად არენსბერგთან და ჰარი პირსონთან ერთად მანვე გამოაქვეყნა ნაშრომი სახელწოდებით “ვაჭრობა და ბაზრები ადრეულ იმპერიებში” (New York, Free Press, 1957); მოგვიანებით, პოლანის გარდაცვალების შემდეგ, მისმა სტუდენტმა გამოსაცემად მოამზადა ტომები უნგრელი მეცნიერის იმდროინდელ ნაშრომებზე დაყრდნობით. “დაგომეისა⁹ და მონებით ვაჭრობის” (Seattle: University of Washington, 1966) გამოქვეყნებაში აბრაამ როტშტეინი მონაწილეობდა; ჯორჯ დალტონის რედაქციით გამოვიდა მისი ადრე უკვე გამოქვეყნებული ესეები - “დიდი ტრანსფორმაციების” ზოგიერთი ამონარიდის ჩათვლით - სახელწოდებით “არქაული და მოდერნული ეკონომიკები: კარლ პოლანის ესეები” (Boston: Beacon, 1971 [1969]); ჰარი პირსონმა პოლანის მიერ კოლუმბიის უნივერსიტეტში წაკითხული ლექციების ჩანაწერებისგან “ადამიანის ჯამაგირი” (New York: Academic Press, 1977) შეადგინა.

პოლანის არგუმენტი: სტრუქტურა და თეორია

“დიდი ტრანსფორმაცია” სამ ნაწილადაა დაყოფილი. პირველი და მესამე ნაწილები იმ უშუალო გარემოებებზე ფოკუსირდება, რომლებმაც პირველი მსოფლიო ომის, დიდი დეპრესიის, კონტინენტურ ევროპაში ფაშიზმის აღზევების, საბჭოთა კავშირში - პირველი ხუთწლედის, ხოლო ამერიკის შეერთებულ შტატებში - “ახალი შეთანხმების” ინიცირება განაპირობეს. ამ გაცნობით და დასკვნით თავებში პოლანი ადგენს თავსატეხს: როგორ დაუთმო გზა ასე უეცრად ევროპაში ასე ხანგრძლივად - 1815 წლიდან 1914 წლამდე - დასადგურებულმა მშვიდობამ და კეთილდღეობამ ეკონომიკურ კოლაფსსა და ორი მსოფლიო ომის სისასტიკეს? მეორე ნაწილი - წიგნის საკვანძო თავი - გვთავაზობს პოლანისეულ გამოსავალს

⁹ ბენინის რესპუბლიკის სახელწოდება 1975 წლამდე (მთარგმ. შენ.)

თავსატეხიდან. პოლანი, XIX საუკუნის პირველ წლებს, ინგლისის ინდუსტრიული რევოლუციის ეპოქას უბრუნდება და გვაჩვენებს, თუ როგორ რეაგირებდნენ ინგლისელი მოაზროვნეები ინდუსტრიალიზაციის ტალღის ნაადრევ შემოჭრაზე საბაზრო ლიბერალიზმის თეორიათა მოშველიებით - თავიანთი ფუნდამენტური რწმენით, რომ ადამიანთა საზოგადოება თვით-რეგულირებად ბაზრებს უნდა დავემორჩილოთ. ინგლისის, როგორც “მსოფლიოს სახელოსნოს”, წამყვანი როლის შექმნის შედეგებზე დაყრდნობით, პოლანი გვიჩვენებს თუ როგორ იქცნენ შემოთ ხსენებული რწმენები მსოფლიო ეკონომიკის მარგანიზებელ პრინციპებად. მეორე თავის მეორე ნახევარში, XII თავიდან XIX თავის ჩათვლით, პოლანი ამტკიცებს, რომ საბაზრო ლიბერალიზმმა გარდაუვალი შედეგი - საბაზრო მექანიზმებისგან საზოგადოების დაცვის შეთანხმებულ მცდელობათა ჯაჭვი მოიტანა. ეს მცდელობები მიუთითებდნენ იმაზე, რომ საბაზრო ლიბერალიზმი რწმენების შესაბამისად ვერ ფუნქციონირებდა, და, გარდა ამისა, გლობალური ეკონომიკის მამოძრავებელმა ინსტიტუციებმა მზარდი ერებს შიდა და ერთაშორისი დაძაბულობები გამოიწვიეს. მშვიდობის კოლაფსი, რამაც პირველ მსოფლიო ომამდე მიგვიყვანა, მსგავსად ეკონომიკური წესრიგის მოშლისა, რამაც დიდი დეპრესია გამოიწვია, წარმოჩენილია, როგორც უშუალო შედეგები გლობალური ეკონომიკის საბაზრო ლიბერალიზმზე დაფუძნებისა. მეორე “დიდი ტრანსფორმაცია” - ფაშიზმის აღზევება - პირველის - საბაზრო ლიბერალიზმის აღზევების - უშუალო შედეგია.

არგუმენტის ჩამოყალიბებისას პოლანი ისტორიის, ანთროპოლოგიისა და სოციალური თეორიის საკითხებში ღრმა განსწავლულობას ამჟღავნებს.¹⁰ “დიდი ტრანსფორმაცია” მეთხუთმეტე საუკუნიდან მეორე მსოფლიო ომამდე ინტერვალში განვითარებულ ისტორიულ ხდომილებათა მნიშვნელოვან დეტალებს წარმოაჩენს; გარდა ამისა, ნაშრომს თემათა ისეთ ფართო სპექტრში შეაქვს წვლილი, როგორცაა თანაზიარობისა და რედისტრიბუციის როლი წინარე მოდერნულ საზოგადოებებში, კლასიკური ეკონომიკური აზროვნების ლიმიტები და განმასავნებელი ბუნების საფრთხეები. უამრავი თანამედროვე სოციალური

¹⁰ პოლანის არგუმენტის ზოგიერთი ცენტრალური წყაროს ანალიზისთვის იხ. მარგარიტ სომერსის “კარლ პოლანის ინტელექტუალური მემკვიდრეობა”, გვ. 152 - 159, ლევიტის რედაქტორობით გამოცემულ ნაშრომში “კარლ პოლანის ცხოვრება და მოღვაწეობა”. (ავტ.შენ.)

მეცნიერი - ანთროპოლოგი, პოლიტიკის მეცნიერი, სოციოლოგი, ისტორიკოსი და ეკონომისტი - იღებს თეორიულ შთაგონებას პოლანის არგუმენტებისგან და წიგნებისა და სტატიების მზარდი რაოდენობაც “დიდი ტრანსფორმაციის” ამონარიდების მეშვეობით იძენენ ერთიან ჩარჩოს.

წიგნის ასეთი სიმდიდრე მისი შეჯამების მცდელობას უსარგებლოს ხდის; საუკეთესო, რაც შეიძლება აქედან გამოვიდეს, პოლანის არგუმენტის ზოგიერთ მნიშვნელოვან წანამძღვრებზე დაყრდნობით მსჯელობის გავრცობაა. მაგრამ ამის გაკეთება თავად კარლ პოლანის თეორიული პოზიციის ორიგინალურობის აღიარებასაც მოითხოვს. პოლანი პოლიტიკური ლანდშაფტის ჩვენეულ, სტანდარტულ მეპინგში არ ჯდება; მიუხედავად იმისა, რომ იგი საბაზრო ლიბერალიზმის კვინზისეულ კრიტიკას მეტწილად იზიარებდა, რთულია, კვინზიანელობა დააბრალო. სიცოცხლის განმავლობაში ის თავს სოციალისტად აცხადებდა, მაგრამ ამავე დროს დისტანციას იჭერდა სხვადასხვა ჯურის ეკონომიკური დეტერმინიზმისგან, მარქსიზმის ძირითადი ნაკადის ჩათვლით.¹¹ თავად კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის მისეული განმარტება შორდება ამ ცნებათა ჩვენეულ, მომხმარებლურ გაგებას.

“მიმაგრებულობის” (embeddedness) პოლანისეული კონცეპტი

პოლანის აზროვნების გადმოცემისთვის ათვლის ლოგიკურ წერტილად “მიმაგრებულობის” მისეული კონცეპტი უნდა მივიჩნიოთ. გარდა იმისა, რომ იგი პოლანის ყველაზე ცნობილი კონტრიბუციაა სოციალურ აზროვნებაში, ხსენებული კონცეპტი ავტორის არგუმენტის გაგებაში მთელ რიგ გაუგებრობებს წარმოშობს. პოლანი იმის ხაზგასმით იწყებს, რომ მთელი თანამედროვე ეკონომიკური ტრადიცია ეკონომიკას წარმოსახავს, როგორც ბაზრების გამაერთიანებელ

¹¹ პოლანის ურთიერთობა მარქსიზმთან ერთ-ერთ ყველაზე კომპლექსური და საკამათო საკითხია ლიტერატურაში. იხ. Mendell and Levitt Polanyi, “Karl Polanyi - His Life and Times”; Fred Block and Margaret Somers, “Beyond the Economistic Fallacy: The Holistic Social Science of Karl Polanyi” pp. 47 - 94 in Theda Skocpol, ed. *Vision and Method in Historical Sociology*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Roth H. Harper in, *Cultural Economies: Past and Present* (Austin: University of Texas Press, 1994) (ავტ. შენ.)

სისტემას, რომელიც მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის ბალანსს, ფასის მექანიზმის მეშვეობით, ავტომატურად ამყარებს.

მაშინაც კი, როცა ეკონომისტები აცნობიერებენ, რომ საბაზრო სისტემა განცდილ მარცხთა გადასალახად ხანდახან სახელმწიფო ჩარევას საჭიროებს, ისინი განაგრძობენ კონცეპტუალიზაციას, რომელიც ეკონომიკას ინტეგრირებულ ბაზართა დამაბალანსებელ სისტემად წარმოსახავს. პოლანის მიზანია, აჩვენოს, თუ როგორ რადიკალურად განსხვავდება ამგვარი კონცეპტუალიზაცია ადამიანთა საზოგადოების რეალობისგან მთელი ისტორიის მანძილზე. მეცხრამეტე საუკუნემდე, ამტკიცებს პოლანი, ადამიანთა ეკონომიკური აქტივობა მუდმივად ჩაბეჭდილი იყო საზოგადოებაში.

ტერმინი “მიმაგრებულობა” ასახავს იდეას, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკა არის არა ისეთივე ავტონომიური, როგორც იგი ეკონომიკის თეორიაში უნდა იყოს, არამედ მუდმივად ემორჩილება პოლიტიკას, რელიგიასა და სოციალურ ურთიერთობებს.¹² ტერმინის პოლანისეული გამოყენება გვთავაზობს მეტს, ვიდრე საბაზრო ტრანზაქციების ნდობაზე, ურთიერთგაგებასა და კონტრაქტების ლეგალურ ვალდებულებებზე დამოკიდებულების ცნობილი იდეა. ის ამ ცნებას იმის ხაზგასასმელად იყენებს, თუ როგორი რადიკალური იყო კლასიკური ეკონომისტების - განსაკუთრებით მალთუსისა და რიკარდოს - გამოყოფა მათივე წინამორბედი მოაზროვნეებისაგან. ეკონომიკის საზოგადოებაზე დამორჩილების ისტორიულად ცნობილი პრაქტიკის საწინააღმდეგოდ, თვით-

¹² “მიმაგრებულობის” პოლანისეული კონცეპტი ისევე და განავითარეს ისეთმა მნიშვნელოვანმა თანამედროვე მკვლევარებმა, როგორებიცაა John Ruggie, “International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order”, *International Organization* 362 (Spring 1992) : 379 - 415, Mark Granovetter, “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, *American Journal of Sociology* 91:3 (November 1995): 491-510, and Peter Evaris, “Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation.” (Princeton: Princeton University Press, 1995). ტერმინის დამკვიდრების ზუსტი ინსპირაცია ცნობილი არ არის, მაგრამ დამაჯერებლად უღერს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, პოლანიმ მეტაფორა ქვანახშირის მრეწველობიდან ისესხა. ინგლისის ეკონომიკური ისტორიის კვლევისას იგი დეტალურად ეცნობოდა ამ ქვეყნის სამრეწველო ინდუსტრიის ისტორიასა და ტექნოლოგიებს, რომელთა მეშვეობითაც შახტის ქვის კედლებზე “მიმაგრებულ” ნახშირს მოიპოვებდნენ. (ავტ. შენ.)

რეგულირებადი ბაზრის მათეული სისტემები ახლა უკვე საზოგადოებას უმორჩილებდნენ ბაზრის ლოგიკას:

“უმთავრესად სწორედ ესაა მიზეზი, თუ რატომ მოაქვს ეკონომიკურ სისტემაზე დამყარებულ საბაზრო კონტროლს შემადრწუნებელი ეფექტები საზოგადოების მთელს ორგანიზაციაზე: ის ნიშნავს, არც მეტი, არც ნაკლები, საზოგადოების ფუნქციონირებას ახლა უკვე ბაზრის “თანაშემნის” (adjunct) როლში. ნაცვლად ეკონომიკის სოციალურ ურთიერთობებზე მიმაგრებისა, სოციალური ურთიერთობები ებმინ ეკონომიკური სისტემას.” (57)

და მაინც, ეს და მსგავსი პასაჟები პოლანის არგუმენტის არასწორი წაკითხვისკენ გვიბიძგებენ. ხშირად ისე ესმით, თითქოს პოლანი ამტკიცებს, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში, კაპიტალიზმის აღზევებასთან ერთად, ეკონომიკა წარმატებით ჩამოსცილდა საზოგადოებას და მასზე ბატონობა დაიწყო.¹³

მაგრამ ეს არასწორი წაკითხვა ბუნდოვანს ხდის პოლანის არგუმენტის ორიგინალურობასა და მის თეორიულ სიმდიდრეს. ღიახ, პოლანი ამბობს, რომ კლასიკურ ეკონომისტებს სურდათ შეექმნათ საზოგადოება, რომელშიც ეკონომიკა ეფექტურად ჩამოსცილდებოდა სოციუმს და აქვებდნენ კიდევ პოლიტიკოსებს ამ სურვილის რეალობაში განსახორციელებლად. მაგრამ პოლანი იმაზეც აპელირებს, რომ მათ არც შეეძლოთ და ვერც შეძლეს ამ მიზნის მიღწევა. რეალურად, ის ხშირად იმეორებს, რომ “ჩამოცილებული” (disembedded), თვით-რეგულირებადი საბაზრო ეკონომიკა უტოპიური პროექტია; ის განასახიერებს იმას, რამაც შეუძლებელია იარსებობს. წიგნის პირველივე გვერდზე პოლანი წერს:

“ჩვენი თემისი გახლავთ ის, რომ თვით-მომწესრიგებელი (self-adjusting) ბაზრის იდეა სრულ უტოპიას გულისხმობდა. ასეთი ინსტიტუცია ღიდი ხნის განმავლობაში ვერ იარსებებდა საზოგადოების ადამიანურ და ბუნებრივ სუბსტანციათა განადგურების გარეშე; იგი ფიზიკურად გაანადგურებდა ადამიანს, ხოლო გარემომცველ სივრცეებს უდაბნოდ გადააქცევდა. (3)

¹³ ისეთი გამოჩენილი ისტორიკოსიც კი, როგორიც ფრანგი ფერნანდ ბროდელია, პოლანის არგუმენტის მსგავს ინტერპრეტაციას გვთავაზობს. იხ. *Civilization and Capitalism 15th-19th Century, vol.2, The Wheels of Commerce*, tr. by Sian Reynolds (Berkeley: University of California Press, 1992), pp. 225 - 229 (ავტ. შენ.)

რატომ ვერ იქნება “ჩამოცილება” წარმატებული

პოლანი ამტკიცებს, რომ აბსოლუტურად თვითრეგულირებადი საბაზრო ეკონომიკა მოითხოვს ადამიანებისა და ბუნებრივი გარემოს წმინდა გასაგნებას, რაც, თავის მხრივ, ბუნებრივი და საზოგადოებრივი სივრცეების განადგურებას მოასწავებს. მისი თვალსაზრისით, თვით-რეგულირებადი ბაზრის თეორეტიკოსები და მათი მომხრეები განუწყვეტლივ ერეკებიან საზოგადოებებს უფსკრულისკენ მიმავალ გზაზე. მაგრამ როგორც კი შეუზღუდავი საბაზრო ეკონომიკის შედეგები ნათელი ხდება, ადამიანები უარს ამბობენ გზის გაგრძელებაზე; ისინი აღარ ეგუებიან იმ ლემინგთა¹⁴ ბედისწერას, რომლებიც ციცაბო ფერდობზე ცოცვით წინასწარმეტყველებენ თვითგანადგურებას. ამის საპირისპიროდ, ისინი თვითრეგულირებადი ბაზრის პრინციპებზე ამბობენ უარს, რათა საზოგადოება და ბუნება გადაარჩინონ განადგურებას. ამ აზრით, შეიძლება ვთქვათ, რომ ბაზრის “ჩამოცილება” უზარმაზარი, ელასტიკური ზონარის განვლვას გავს. უფრო და უფრო ვრცელი ავტონომიის მოპოვების მცდელობა დაძაბულობის უფრო და უფრო ძლიერ ნაკადებს წარმოქმნის. რაც უფრო მეტად “გავწელავთ”, მით უფრო დიდია შანსი, ან ზონარი განწყდეს - განწყვეტილი ზონარი ამ შემთხვევაში სოციალურ დებინტეგრაციას განასახიერებს - ანდა ეკონომიკა უფრო “მიმაგრებულ” პოზიციაში აღდგეს.

ლოგიკა, რომელიც ამ არგუმენტის უკან იმალება, რეალური და ფიქტიური საქონლის პოლანისეულ განსხვავებას ემყარება. პოლანისთვის საქონელი არის ის, რაც ბაზარზე გასაყიდადაა წარმოებული. ამ განსაზღვრების თანახმად, მიწა, შრომა და ფული ფიქტიური საქონლის კერძო შემთხვევებია, რამდენადაც ისინი თავდაპირველად საბაზრო პროდუქტებად არ შეუქმნიათ. შრომა უბრალოდ ადამიანური აქტივობაა, მიწა - დანაწილებული ბუნება, ხოლო ფულისა და კრედიტის მიმოქცევა თანამედროვე საზოგადოებაში აუცილებლობითაა შეფერილი სამთავრობო პოლიტიკით. თანამედროვე ეკონომიკა იწყება იმის წარმოდგენით, თითქოს ამ ფიქტიურ საქონელს შეეძლოს რეალური საქონელივით

¹⁴ პატარა ზომის მღრღნელი; ბინადრობს ტუნდრასა და ჩრდილოეთის ტყეებში (მთარგმ. შენ.)

მოქცევა. მაგრამ პოლანი ხაზს უსვამს იმასაც, რომ ამ უონგლიორობას ფატალური შედეგები შეიძლება მოჰყვეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ეკონომიკური თეორეტიზაცია ტყუილს ეფუძნება - ტყუილს, რომელიც საზოგადოებას რისკის ქვეშ აყენებს.

პოლანის ეს არგუმენტი ორ დონეზე შეგვიძლია განვიხილოთ. პირველი - მორალური - ამტკიცებს, რომ უბრალოდ არასწორია ადამიანებსა და ბუნებას მოვეპყროთ ისე, როგორც ობიექტებს, რომელთა ფასი მთლიანად ბაზრის მიერ განისაზღვრება. ასეთი წარმოდგენა არღვევს პრინციპებს, რომელთა მიხედვითაც, საზოგადოებები საუკუნეთა მანძილზე იმართებოდნენ: ბუნებასა და ადამიანურ ცხოვრებაში თითქმის ყოველთვის შეგვიძლო ამოგვეცნო საკრალური განზომილება. ამ საკრალურის შერიგება პრომისა და ბუნების ბაზრისთვის დამორჩილების იმპერატივთან შეუძლებელია. ბუნების საქონლად წარმოჩენის კრიტიკისას, პოლანი წინასწარმეტყველებს თანამედროვე გარემოს დამცველთა ზოგიერთ არგუმენტსაც.¹⁵

პოლანის არგუმენტის მეორე დონე ეკონომიკაში სახელმწიფო როლის ხაზგასმას ცდილობს.¹⁶ მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკას თვითმარეგულირებელ მექანიზმად მივიჩნევთ, სახელმწიფომ ფულისა და კრედიტის მიმოქცევის მარეგულირებლის როლი მაინც უნდა ითამაშოს, რათა ინფლაციისა და დეფლაციის ტყუპი საფრთხეები აირიდოს თავიდან. მსგავსად ამისა, სახელმწიფომ უნდა განავსოს დამსაქმებლებზე მოთხოვნის ცვლილებები სამუშაო ადგილების სიმწირის პერიოდებშიც, რაც მომავალ დასაქმებულთა მომზადებითა და მიგრაციულ ტალღაზე გავლენის გზების მოძიებით გამოიხატება. მიწის

¹⁵ გარემოს დაცვის ეკონომიკაზე პოლანის გავლენის ამოსაცნობად იხ. Hennen E. Daly and John B. Cobb, Jr., *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. (Boston: Beacon Press, 1999). (ავტ. შენ.)

¹⁶ პოლანის არგუმენტის იმპლიციტური მხარე ბაზრის, როგორც თვითმარეგულირებელი მექანიზმის ეჭვქვეშ დაყენების სპეციფიკურ მცდელობას წარმოაჩენს. წარმოებული საქონლის შემთხვევაში, ჭარბ საქონელზე დაკლებული ფასი აღადგენს წონასწორობას, ერთი მხრივ, გაზრდილი მოხმარების წახალისებით და, მეორე მხრივ, იმავე საქონლის ხელახალი წარმოების შეფერხებით. ფიქტიური საქონლის შემთხვევაში კი, ფასის მექანიზმის ეფექტურობა იკლებს იმიტომ, რომ მიწოდების კლება-ზრდის ავტომატური პროცესების წინასწარ განჭვრეტა შეუძლებელია. (ავტ. შენ.)

შემთხვევაში, მთავრობამ საკვების წარმოების უწყვეტობა უნდა უზრუნველყოს სხვადასხვა მექანიზმის მეშვეობით, რომლებიც მოსავლის არამდგრადობისა და მერყევი ფასებისგან ფერმერების დაზღვევას ახერხებენ. ურბანულ სივრცეებში მთავრობები, როგორც გარემოს დაცვითი, ისე მინათსარგებლობის რეგულაციების მეშვეობით, არსებული მიწების გამოყენებას უზრუნველყოფენ. მოკლედ რომ შევაჯამოთ, ფიქტიური საქონელის მმართველის როლი სახელმწიფოს მნიშვნელოვან ბაზართა სამეულის შიგნით ათავსებს; ამგვარად, შეუძლებელია, შევინარჩუნოთ საბაზრო ლიბერალიზმის ხედვა, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო ეკონომიკის “გარეთაა”.¹⁷

სწორედ ფიქტიური საქონლის ფენომენი გვიხსნის ეკონომიკის “ჩამოცილების” შეუძლებლობას. რეალურ საბაზრო პრინციპებზე დაშენებულ საზოგადოებებს ბაზართა სამართავად სახელმწიფოს აქტიური ჩარევა ესაჭიროებათ და სახელმწიფოს ეს როლი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების ფორმირებასაც მოითხოვს; სახელმწიფოს ამ განზომილებას წმინდად ტექნიკურ ან ადმინისტრაციულ ფუნქციამდე ვერ დავიყვანთ.¹⁸ როდესაც სახელმწიფო - ბაზრის თვით-რეგულირების მექანიზმებისადმი ნდობის კიდევ უფრო გაზრდით - “ჩამოცილების” პოლიტიკას ირჩევს გზამკვლევად, ჩვეულებრივ ადამიანებს უფრო მაღალი საფასურის გადახდა უწევთ. მუშები და მათი ოჯახები უმუშევრობისადმი უფრო მონყვლადები ხდებიან, ფერმერები იმპორტის ზრდით გამონწვეულ მაღალ კონკურენციას ეჩეხებიან და ორივე ჯგუფს ყოველგვარი მხარდაჭერის გარეშე უწევს ასეთ პირობებთან გამკლავება. ხშირად, სახელმწიფოს იმაზე უფრო მეტი ფული ეხარჯება, რომ ამ ჯგუფებმა გაზრდილი საფასური დამანგრეველ პოლიტიკურ მოქმედებებში ჩაბმის გარეშე გადაიხადონ. ნაწილობრივ სწორედ ამას

¹⁷ სხვა საქონელთა შემთხვევაშიც ასეა - მთავრობის ჩართულობა საბაზრო კონკურენციის წინაპირობაა. იხ. სტივენ ფოგელის მახვილგონივრულად დასათაურებული ნაშრომი “, *Freer Markets, More Rules: Regulatory Reform in Advanced Industrial Countries* (Ithaca: Cornell University Press, 1996).

¹⁸ მონეტარისტები განუწყვეტლივ (უშედეგოდ) ცდილობდნენ მოეძებნათ მყარი წესები ფულის მიწოდების ზრდის მენეჯმენტისა, რომელიც ცენტრალური ბანკების უპირატესობას ბოლოს მოუღებდა. ამ ფორმულის ხელთ არქონის შემთხვევაში, მეორე ნაბიჯად ცენტრალურ ბანკთა პოლიტიკური როლის გაზრდას მათთვის კვაზი-რელიგიური და ორაკულური წარმოშობის ავტორიტეტის სტატუსის მინიჭებით. იხ. William Greider, *Secrets of the Temple: How the Federal Reserve Runs the Country*. (New York: Simon and Schuster, 1997). (ავტ. შენ.)

გულისხმობს პოლანი, როცა ამტკიცებს, რომ “Laissez-faire” დაგეგმილი იყო¹⁹; ეს სისტემა სახელმწიფოს აქტიურ ჩარევასა და რეპრესიას საჭიროებს, რომ საბაზრო ლოგიკა და მისი თანმხლები რისკები ჩვეულებრივ ადამიანებს მოახვიოს თავს.²⁰

შეუძლებლობის შედეგები

თავისუფალი ბაზრის თეორეტიკოსები ცდილობენ ეკონომიკა საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სფეროს ჩამოაცილონ. ეს მცდელობები, გარკვეული დროის შემდეგ, გარდაუვალ მარცხს განიცდიან. მაგრამ საბაზრო ლიბერალიზმის სწორედ ეს უტოპიური განზომილებაა მისი გამაოგნებელი ინტელექტუალური ელასტიკურობის წყარო.

ვინაიდან საზოგადოებები უცვლელად იხევენ უკან თვითრეგულირებადი ბაზრით ექსპერიმენტირების რადიკალური საზღვრებიდან, თეორეტიკოსებს ყოველთვის შეუძლიათ ამტკიცონ, რომ ექსპერიმენტირების დროს განცდილი ნებისმიერი მარცხი არა სისტემის, არამედ მისი იმპლემენტაციისთვის არასაკმარისი პოლიტიკური ნების ბრალია. ამგვარად, თვით-რეგულირებადი ბაზრის კრედიტ ნეგატიური ისტორიული გამოცდილებისგან იმუნურია; მისი ადვოკატები ბაზრის

¹⁹ (“Laissez-nous faire” - სიტყვასიტყვით: “ნება მოგვეცით, ვაკეთოთ”); ეკონომიკური მოძღვრება, რომელიც ბაზარზე მოთამაშე კერძო აქტორებს შორის ტრანზაქციების სამთავრობო რეგულაციებისგან გათავისუფლებას ითხოვს. ამ მოძღვრების თანახმად, სახელმწიფოს ერთადერთი ფუნქცია კერძო საკუთრების უსაფრთხოების გარანტირებაა. (მთარგმ. შენ.)

²⁰ სწორედ ეს გახლავთ პოლანის ცენტრალური არგუმენტი ინგლისში მიღებული “სიღარიბის ახალი კანონმდებლობის” შესახებ მსჯელობისას; შრომის ბაზრისათვის ნიადაგის მომზადებისთვის საჭირო გახდა სახელმწიფოს რეპრესიული ძალაუფლების გააქტიურება. პოლანის ამ ინტერპრეტაციაში გამოხატულ მოსაზრებას შედარებით გვიანდელი მკვლევარებიც უჭერდნენ მხარს - განსაკუთრებით კარელ უილიამსი, ნაშრომში “From Pauperism to Poverty” (London: Routledge, 1991); K.D.M. Snell, *Annals of the Labouring Poor: Social Change and Agrarian England, 1660-1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), and George Boyer, *An Economic History of the English Poor Law, 1750-1950*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1990). (ავტ. შენ.)

მარცხთა გასამართლებლად ჰერმეტულ არგუმენტებს პოულობენ. სულ ახლახან იდენტურ შემთხვევას ჰქონდა ადგილი ყოფილი საბჭოთა კავშირისთვის საბაზრო კაპიტალიზმის თავსმოხვევის მცდელობისას “შოკური თერაპიის” მეშვეობით.²¹ მიუხედავად იმისა, რომ ამ მცდელობის წარუმატებლობის შესახებ უკვე ყველამ ვიცით, “შოკური თერაპიის” ადვოკატები განაგრძობენ მარცხის პოლიტიკოსებისთვის გადაბრალებას, რომელთაც, ამ მოსაზრების თანახმად, იჩქარეს, უკან, პოლიტიკური ზენოლისკენ დაეხიათ; აი მტკიცე ხასიათი რომ გამოემულავენებინათ, ბაზარზე სწრაფი გადასვლის დაპირებული სარგებელი დღეს უკვე სახეზე გვეჩვენებოდა.

პოლანის უკიდურესი სკეპტიციზმი ეკონომიკის “ჩამოცილების” მიმართ მისი მეორე, “ორმაგი მოძრაობის”, მძლავრი არგუმენტის საფუძველად იქცა. რამდენადაც ეკონომიკის საზოგადოებისგან “ჩამოცილების” მცდელობები გარდაუვლად აწყდებიან წინააღმდეგობას, პოლანი ასკვნის, რომ საბაზრო საზოგადოებებს საფუძველად ორი ურთიერთსაპირისპირო ნაკადი უდევთ - ერთი მხრივ, *Laissez faire* ნაკადი, რომელიც ბაზრის ლიმიტებს აფართოებს, ხოლო, მეორე მხრივ - პროტექციული კონტრ-ნაკადი, რომელიც ეკონომიკის “ჩამოცილებას” ეწინააღმდეგება. როდესაც მუშათა კლასი ამ პროტექციული კონტრ-ნაკადის მამოძრავებელ ძალად ითვლებოდა, პოლანი ღიად ამტკიცებდა, რომ ამ პროექტში საზოგადოების ყველა ჯგუფი იყო ჩართული. მაგალითად, როდესაც პერიოდული ეკონომიკური დაღმასვლები ანადგურებდნენ საბანკო სისტემას, ბიზნეს-ჯგუფები ითხოვდნენ ცენტრალური ბანკის გაძლიერებას, რათა ქვეყნის შიგნით კრედიტის მიწოდება გლობალური ბაზრის წნეხისგან ეხსნათ.²² ერთი სიტყვით, პერიოდულად, კაპიტალისტებიც კი ეწინააღმდეგებიან იმ გაურკვევლობასა და რყევებს, რომელთაც თვით-რეგულირებადი ბაზრები

²¹ აღმოსავლეთ-ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნების ტრანზიციების ექსპლიციტურად პოლანისეული განხილვები იხ. Maurice Glasman, *Unnecessary Suffering: Managing Markets Utopia* (London: Verso, 1996), John Gray, *False Dawn: the Delusions of Global Capitalism* (London: Granta Books, 1999), and David Woodruff, *Money Unmade: Barter and the Fate of Russian Capitalism*. (Ithaca: Cornell University Press, 1999) (ავტ. შენ.)

²² “უდევად, თანამედროვე ცენტრალური ბანკი, არსებითად, წარმოადგენს მექანიზმს, რომლის მიზანიც დაცვის იმ მექანიზმებს გამოიმუშავებს, რომელთა გარეშეც ბაზარი თავისივე შვილებს - ყველა სახის ბიზნეს-საწარმოს - მოახრჩობდა.” (192) (ავტ. შენ.)

წარმოშობენ, და, აპროტექციული ფორმების გამოყენებით, მონაწილეობას იღებენ სტაბილურობისა და წინასწარმეტყველებადობის აღდგენის პროცესში.

პოლანი დაუინებით ამტკიცებს, რომ “Laissez-faire დაგეგმილია”, ხოლო დაგეგმვა - დაუგეგმავი”. პოლანი ღიად უტევს თავისუფალი ბაზრის ლიბერალ იდეოლოგიებს, რომლებიც გლობალურ ბაზართა გაუმართავად ფუნქციონირებას - პროტექციული ბარიერების აღმართვის გამო - “კოლექტივისტურ შეთქმულებას” აბრალებენ. ამის საპირისპიროდ, ის აჩვენებს, რომ ბარიერების აღმართვა რეალურად საზოგადოების ყოველი ჯგუფის სპონტანური და დაუგეგმავი რეაქციაა თვით-რეგულირებადი საბაზრო სისტემის შეუზღუდავ წნეხზე. პროტექციული კონტრ-ნაკადი უნდა დაძრულიყო, რომ “ჩამოცილებული” ეკონომიკის კატასტროფებისგან გადავერჩინეთ.

პოლანი გვთავაზობს მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც Laissez-faire ეკონომიკისკენ მოძრავი ნაკადი სტაბილურობის შესანარჩუნებლად კონტრ-ნაკადსაც მოითხოვს. როდესაც Laissez-faire ნაკადი ზედმეტად მძლავრია, მაგალითისთვის, ისეთივე მძლავრი, როგორიც იგი 1920-იანი (ან, თუნდაც, 1990-იანი) წლების ამერიკის შეერთებულ შტატებში გახლდათ, სპეკულაციურმა ექსცესებმა და მზარდმა უთანასწორობამ კეთილდღეობის კონტინუუმს ფუნდამენტი გამოაცალა. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ პოლანის სიმპათიები ზოგადად ზემოთ ხსენებული პროტექციული კონტრ-ნაკადისკენ იხრება, იგი ამჩნევს, რომ ამ უკანასკნელს, ხანდახან, საშიში პოლიტიკურ-ეკონომიკური ჩიხების წარმოქმნაც შეუძლია. ევროპაში ფაშიზმის აღზევების პოლანისეული ანალიზი აცნობიერებს, რომ როდესაც ორი ნაკადიდან არც ერთს არ შეუძლია კრიზისიდან გამოსავლის შემოთავაზება, დაძაბულობა იქამდე იზრდება, სანამ ფაშიზმი ძალებს მოიკრებს და, Laissez-faire-ის კვალად, დემოკრატიასაც ეტყვის უარს.²³

“ორმაგი მოძრაობის” პოლანისეული თეზისი, ერთი მხრივ, საბაზრო ლიბერალიზმთან, მეორე მხრივ კი - დოგმატურ მარქსიზმთან მკვეთრ კონტრასტს ქმნის შესაძლებლობათა იმ სპექტრში, რომელიც რომელიმე კონკრეტულ,

²³ პოლანი ფაშიზმს აანალიზებს ნაშრომში “*The Essence of Fascism*” pp.359-394 in J. Lewis, K. Polanyi, and D.K. Kitchin, eds, *Christianity and the Social Revolution*. (London: Gollancz, 1935). (ავტ. შენ.)

მოცემულ მომენტშია დასახული. ორივენი - საბაზრო ლიბერალიზმიცა და მარქსიზმიც - ამტკიცებენ, რომ საზოგადოებას მხოლოდ ორი რეალური არჩევანი აქვს: კაპიტალიზმი ან სოციალიზმი. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა რამეს ანიჭებენ უპირატესობას, ნებისმიერი სხვა ალტერნატივის გამორიცხვაზე ორივე მათგანი თანხმდება. ამის საპირისპიროდ, პოლანი აჩვენებს, რომ თავისუფალი ბაზარი არე რეალური არჩევანი, არამედ უტოპიური ხედვაა. გარდა ამისა, იგი სოციალიზმს განსაზღვრავს, როგორც “ინდუსტრიული ცივილიზაციის შინაგანი ტენდენცია, გადალახოს თვით-რეგულირებადი საბაზრო სისტემა, მისი დემოკრატიულ საზოგადოებაზე ცნობიერი დამორჩილების გზით.” (234) ეს განსაზღვრება ბაზრის როლს სოციალისტურ საზოგადოებებშიც ხედავს. პოლანი გვთავაზობს, რომ ყველა ისტორიული მომენტი შესაძლებლობათა ფართო ჰორიზონტს გვიშლის, რამდენადაც ბაზრის “მიმაგრება” განსხვავებული გზებით შეიძლება განხორციელდეს. ცხადია, ზოგიერთი ფორმა სხვებზე ეფექტური აღმოჩნდება თავისი პროდუქტიულობითა და ინოვაციურობით, ზოგი კი უფრო “სოციალისტური” - დემოკრატიული კურსის დომინირებით ბაზარზე, მაგრამ პოლანი იმასაც გულისხმობს, რომ როგორც XIX, ისე XX საუკუნეებში არსებობდა ალტერნატივები, რომელთაც არც პროდუქტიულობა აკლდა და არც დემოკრატიულობა.²⁴

გლობალური რეჟიმის ცენტრალურობა

მაგრამ პოლანი ზედმეტად გამოცდილი მოაზროვნე გამოდგა, რათა წარმოედგინა, რომ ცალკეული ქვეყნები თავისუფლად ირჩევენ გზას, რომელიც ზემოთ ხსენებული “ორმაგი მოძრაობის” თითოეულ ნაკადს ერთმანეთთან შეარიგებდა.

²⁴ პოლანიმ უშუალო გავლენა იქონია სკოლაზე, რომელიც 1980-90-იანებში აღმოცენდა და “კაპიტალიზმის ნაირსახეობები” გაანალიზა - აჩვენა რა მნიშვნელოვანი განსხვავებები იმ ფორმებს შორის, რომელთა მეშვეობითაც ბაზრები, მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და საფრანგეთში, გერმანიაში, იაპონიასა და სხვა ქვეყნებში “ემაგრებიან” სახელმწიფოს. იხ. Rogers Hollingsworth and Robert Boyer, eds., *Contemporary Capitalism: the Embeddedness of Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), and Cohn Crouch and Wolfgang Streeck, *Political Economy of Modern Capitalism: Mapping Convergence and Diversity* (Thousand Oaks, Ca.: Sage, 1997). (ავტ. შენ.)

პირიქით, პოლანის არგუმენტი სწორედ იმიტომაა თანამედროვეობისთვის მნიშვნელოვანი, რომ იგი გლობალური ეკონომიკის მართვის წესებს საკუთარი თეორიული ჩარჩოს ცენტრში ათავსებს. ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში, ფაშიზმის აღზევების მისეული არგუმენტი ყურადღებას ამახვილებს საერთაშორისო ოქროს სტანდარტზე, რამაც კონკრეტული ქვეყნების პოლიტიკური აქტორებისთვის მიცემული, პოლიტიკური არჩევანის სპექტრის დაფინჯობა გამოიწვია.

პოლანის არგუმენტის ამ ნაწილის გასაგებად ოქროს სტანდარტის ლოგიკაში მოკლე ექსკურსიის ჩატარება მოგვიწევს. თუმცა ამ ექსკურსიას ნაკლებად შეგვიძლია გადახვევა ვუნდოთ, რამდენადაც თავისუფალი, ავტონომიური, ტრანს-ნაციონალური კაპიტალის მიმოქცევის ლოგიკა საბაზრო ლიბერალიზმის თანამედროვე ადვოკატებზეც ინარჩუნებს ძლიერ გავლენას. პოლანიმ შეამჩნია ოქროს სტანდარტის განმაცვიფრებელი ინტელექტუალური მიღწევები;²⁵ სწორედ ოქროს სტანდარტი გამოდგა ის ინსტიტუციური ინოვაცია, რომელმაც თვით-მარეგულირებელი ბაზრის თეორიას პრაქტიკული განზომილება მიანიჭა და, ამას გარდა, შეძლო, ამ ბაზრის ნატურალურ ფენომენად წარმოჩენა.

საბაზრო ლიბერალიზმის წარმომადგენლებს სურდათ მაქსიმალური შესაძლებლობების მქონე სამყარო შეექმნათ, რათა ბაზართა ინტერნაციონალური მასშტაბები გაეფართოვებინათ, მაგრამ ამისთვის სხვადასხვა ვალუტის მქონე სხვადასხვა ქვეყნის სხვადასხვა მოქალაქის მოძიება იყო საჭირო - მოქალაქეებისა, რომლებიც ერთმანეთთან ტრანზაქციებში თავისუფლად ჩაებმებოდნენ. ისინი ვარაუდობდნენ, რომ გლობალური ეკონომიკა თვით-რეგულაციის სრულყოფილი მექანიზმს გამოიმუშავებდა, თუ ყველა ქვეყანა შემდეგ სამ მარტივ წესს დაიცავდა: პირველი - ყველა ქვეყანა თავისი ვალუტის ღირებულებას ოქროს ფიქსირებულ რაოდენობასთან მიმართებით დაანესებდა და ოქროს სწორედ ამ ფასად შეიძენდა; მეორე - ყოველი ქვეყანა ფულის შიდა მიმოქცევას ოქროს იმ რაოდენობას შეუსაბამებდა, რაც მის რეზერვებში იყო შემონახული; ამგვარად, მისი ვალუტის მიმოქცევა ოქროთი იქნებოდა გამყარებული; და მესამე - ყოველი ქვეყანა

²⁵ The idea was first elaborated by Isaac Gervaise and David Hume in the 19th Century. Frank Fetter, *Development of British Monetary Orthodoxy 1797-1975*. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965), p. 4. (ავტ. შენ.)

მაქსიმალურად წაახალისებდა საერთაშორისო ეკონომიკურ ტრანზაქციებში თავიანთი მოქალაქეების ჩართულობას.

ამრიგად, ოქროს სტანდარტმა გლობალური თვით-რეგულაციის ფანტასტიკური მექანიზმი აამუშავა. ინგლისში ფირმებს შესაძლებლობა მიეცათ, ნაწარმი საზღვარგარეთ გაეტანათ და, დარწმუნებულეს, რომ გამომუშავებული ვალუტის აბსოლუტური უმრავლესობა “ოქროსავით მყარი” აღმოჩნდებოდა, მშვიდად ჩაედოთ ინვესტიციები მსოფლიოს ყველა რეგიონში. თეორიულად, თუკი მოქალაქეთა საზღვარგარეთ დახარჯული ფული მათ მიერ გამომუშავებულ თანხებს აღემატება, ქვეყანა დეფიციტში აღმოჩნდება და სამთავრობო რეზერვებიდან წამოსული ოქრო უცხოელებს უხდის გასამრჯელოს.²⁶ ქვეყნის შიგნით ფულისა და კრედიტის მიწოდება ავტომატურად იკლებს, ინტერესის წილი იმატებს, ფასები, ხელფასები და მოთხოვნა იმპორტზე იკლებს, ხოლო საექსპორტო სექტორი უფრო კონკურენტუნარიანი ხდება. მაშასადამე, დეფიციტი თვით-ლიკვიდაციის ტოლფასია. მაშასადამე, სახელმწიფოს მძიმე ხელის ჩარევის გარეშე, ბალანსს ნებისმიერი ქვეყნის საერთაშორისო ანგარიში მიაღწევდა. სამყარო ერთ ბაზარში გაერთიანდებოდა ყოველგვარი მთავრობებისა და ფინანსური ავტორიტეტების დაუხმარებლად; სუვერენულობა განაწილდებოდა უამრავ ერ-სახელმწიფოზე, რომელთა ეროვნული ინტერესებიც ოქროს სტანდარტის ყოველგვარი ძალდატანების გარეშე შემოღებას წაახალისებდა.

ოქროს სტანდარტის შედეგები

²⁶ მექანიზმი, რომლითაც სამთავრობო რეზერვები ოქროსგან იცლებიან, არანაკლებ გამჭრიახია და სახელმწიფოს ჩარევას არც ის მოითხოვს. რამდენადაც დეფიციტში ჩავარდნილი ქვეყნის მოქალაქეებს საზღვრებს გარეთ უფრო მეტი გააქვთ, ვიდრე შიგნით შემოაქვთ, ეროვნული ვალუტის ღირებულება - რომლის მიწოდების კომპონენტი გაზრდილია - სხვებთან შედარებით დაბლა იწევს. როგორც კი ეს ღირებულება იმ ნიშნულზე დაბლა აღმოჩნდება, რასაც “ოქროს ნიშნულს” ვუწოდებთ, საერთაშორისო ბანკები მომგებიან სიტუაციაში აღმოჩნდებიან - იმდენად, რამდენადაც მათ საშუალება ეძლევათ თავიანთი ვალუტები ოქროზე გაცვალონ და ეს უკანასკნელი საზღვარგარეთ მიმართონ - იქ, სადაც იგი უფრო მეტ ფასს შეიძენს. ამ გზით ოქრო დეფიციტური ქვეყნებიდან ჭარბი დოვლათის მქონე ქვეყნებში ინაცვლებს (ავტ. შენ.)

ოქროს სტანდარტს ინტეგრირებული გლობალური საბაზრო სივრცე უნდა შეექმნა - სივრცე, რომელიც ეროვნული მთავრობებისა და ნაციონალური ერთეულების როლს შეამცირებდა, მაგრამ მისი დაწესების შედეგები საპირისპიროს ამტკიცებენ.²⁷ პოლანი აჩვენებს, რომ 1870-იან წლებში სტანდარტის საყოველთაოდ გატარების მცდელობას ირონიული შედეგი, ერის, როგორც უნიფიცირებული წარმონაქმნის მნიშვნელობის გაზრდა მოჰყვა. მაშინ, როცა საბაზრო ლიბერალიზმის მხარდამჭერები ოცნებობდნენ სამყაროზე, სადაც საერთაშორისო ბრძოლები მხოლოდ ინდივიდებისა და კომპანიების კონკურენტუნარიან რეჟიმში წარიმართებოდა, ოცნებების ასრულების მექანიზმად ოქროს სტანდარტის ამუშავებით ორი შემადრწუნებელი მსოფლიო ომი მივიღეთ.

საქმე ის გახლდათ, რომ ოქროს სტანდარტის მარტივმა წესებმა ხალხს ისეთი ეკონომიკური საფასური დაუნესა, რომელიც ამ უკანასკნელისთვის პირდაპირი მნიშვნელობით აუტანელი აღმოჩნდა. როდესაც ქვეყნის შიდა ფასების სტრუქტურა საერთაშორისო ფასის სტანდარტს ჩამორჩა, ოქროს რეზერვების ეროზიასთან შეგუების ერთადერთ ლეგიტიმურ საშუალებად დეფლაცია დაისახა. ეს კი ქვეყნის ეკონომიკის შეკვეცას ნიშნავდა იმ ნიშნულამდე, საიდანაც დაკლებული ხელფასები გარეგანი ბალანსის აღსადგენად მოხმარებასაც შეამცირებდა: ამან მოიტანა ხელფასების ოდენობის, ისევე როგორც სამეურნეო შემოსავლის დრამატული კლება, უმუშევრობის ზრდა და ბიზნესებისა და ბანკების მარცხთა მკვეთრი ტენდენცია.

თუმცა, მხოლოდ მუშები და ფერმერები არ ყოფილან ის ჯგუფები, რომელთაც ადაპტირებისთვის გაღებული საფასური მაღალი მოეჩვენათ. თავად ბიზნეს-წრეები ვეღარ იტანდნენ შედეგად მიღებულ არაპროგნოზირებად და არასტაბილურ მდგომარეობას. ამრიგად, თითქმის მაშინვე, როგორც კი ოქროს სტანდარტი დაინერგა, სრულიად საზოგადოებებმა შეკრეს პირი მისი შედეგების კომპენსირების მოთხოვნის გარშემო. ქვეყნებმა პირველად სასოფლო სამეურნეო და

²⁷ როგორც პოლანიმ განჭვრიტა, ოქროს სტანდარტის პრაქტიკაში გატარება მისი თეორიული პროგნოზებისგან მნიშვნელოვანწილად განსხვავდებოდა. იხ. Barry Eichengreen, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*. (Princeton: Princeton University Press, 1996) (ავტ. შენ.)

ინდუსტრიული ნაწარმისთვის განკუთვნილი, დამცავი ტარიფების შემოღება სცადეს.²⁸ ფასებთან მიმართებით სავაჭრო მიმოქცევის სენსიტიურობის შემცირების მეშვეობით, ქვეყნებს საერთაშორისო ტრანზაქციებში გარკვეული სახის პროგნოზირების შესაძლებლობა მიეცათ და ოქროს გადინების უეცარი და მოულოდნელი პროცესების მიმართ ნაკლებად მონყვლადები გახდნენ.

შემდეგი ხრიკი ძირითადი ევროპული ძალების, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და იაპონიის მისწრაფება გახლდათ, დაეფუძნებინათ ფორმალური კოლონიები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო მეოთხედის ინტერვალში. თავისუფალი ვაჭრობის ლოგიკა მძლავრად ანტი-კოლონიურია, რამდენადაც იმპერიის მიერ განეული ხარჯებს შესაბამისი მოგება ვერ აკომპენსირებს თუ ერთსა და იმავე ბაზარზე ინვესტირების შესაძლებლობა ყველა საბაზრო მოთამაშეს თანაბრად მიეცა. მაგრამ საერთაშორისო ვაჭრობაში პროტექციონიზმის აღზევებასთან ერთად, ეს გათვლაც თავდაყირა დადგა. ახალდაპყრობილი კოლონიები იმპერიული ძალების ტარიფებით იქნებოდა დაცული, ხოლო კოლონიზატორი ვაჭრები კოლონიათა ნედლეულსა და საბაზრო სიფრცეზე პრივილეგიებს მოიპოვებდნენ. ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელმა “მისწრაფებამ იმპერიულობისკენ” ინგლისსა და გერმანიას შორის პოლიტიკური, მილიტარისტული და ეკონომიკური პაექრობა გაამძაფრა, რამაც კულმინაცია პირველ მსოფლიო ომში ჰპოვა.²⁹

პოლანისთვის იმპერიალისტური იმპულსი ერთა გენეტიკურ კოდში სულაც არაა ჩანერილი; პირიქით, იგი მატერიალიზდება როგორც ერის თავდაცვითი ბრძოლა ოქროს სტანდარტის უღმობელი წნეხის წინააღმდეგ. სარფიანი კოლონიიდან რესურსების გამოდევნას ოქროს მარაგის ამონურვის უეცარი პროცესით

²⁸ Peter Gourevitch, *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crises* (Ithaca: Cornell University Press, 1996), ch 3; Christopher Chase-Dunn, Yilicio Kawano, and Benjamin Brewer, “Trade Globalization Since 1795: Waves of Integration in the World-System” (*American Sociological Review*. 65:1 (February 2000): 77-95 (ავტ. შენ.)

²⁹ პოლანის არგუმენტი მნიშვნელოვნად განსხვავდება ლენინის თეზისისგან იმის შესახებ, რომ ინტერ-იმპერიალისტურ კონფლიქტთა გამძაფრება კაპიტალისტური განვითარების ფინალურ სტადიაში ფინანსური კაპიტალის ზღის პროდუქტია. (ავტორს მხედველობაში აქვს თეზისი, რომელსაც ლენინი თავის ნაშრომში “იმპერიალიზმი: კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია” ავითარებს. (მთარგმ. შენ.)) პოლანი იმის მტკიცების ტვირთსაც იღებს საკუთარ თავზე, რომ ფინანსური კაპიტალიზმი ომის მთავარ შემაკავებელ ძალადაც კი შეიძლება მოგვევლინოს. (მთარგ. შენ.)

გამონვეული კრიზისული რყევების შეხილება შეუძლია, სწორედ ისე, როგორც ოკეანის მიღმა მოსახლეობების ექსპლუატაციას ძალუძს ქვეყნის შიდა კლასობრივი ანტაგონიზმის აფეთქება შეაკავოს.

პოლანი ამტკიცებს, რომ საბაზრო ლიბერალიზმის მხარდამჭერები სწორედ მათივე უტოპიური შეხედულებების შედეგად მივიდნენ ოქროს სტანდარტის დაწესებამდე, რომელიც, მათი რწმენით, უსაზღვრო სამყაროს მზარდი კეთილდღეობის გარანტად უნდა ქცეულიყო. ამის საპირისპიროდ, უღმობელმა შოკმა, რომელიც ოქროს სტანდარტმა გამოიწვია, სახელმწიფოებს გაფართოებული ნაციონალური და შემდეგ - იმპერიული საზღვრების გარშემო კონსოლიდირებისკენ უბიძგა. ოქროს სტანდარტი სახელმწიფოებზე დისციპლინურ წნეხს აძლიერებდა, მაგრამ მისი ფუნქციონირება ეფექტურად იყო შენიღბული პროტექციონიზმის სხვადასხვა ფორმათა აღზევებით - დაწყებული ტარიფთან დაკავშირებული ბარიერებით, დამთავრებული იმპერიებით. და მანც, მიუხედავად იმისა, რომ პირველმა მსოფლიო ომმა მთელი ეს წინააღმდეგობრივი სისტემა დაასამარა, ოქროს სტანდარტი იმდენად იყო აღიარებული, რომ სახელმწიფო მოხელეებმა მისი აღდგენის მოთხოვნის გარშემო იწყეს მობილიზება. მთელი ეს დრამა კიდევ ერთხელ გათამაშდა ტრაგიკულად 1920-იან და 1930-იან წლებში, რადგან ერებს სავაჭრო ტარიფებსა და მოქალაქეთა დაცვას შორის მოუწიათ არჩევანის გაკეთება. ფაშიზმი სწორედ ამ გამოუვალი მდგომარეობიდან ამოიზარდა. პოლანის მიხედვით, საზოგადოების ბაზრისგან წნეხისგან დასაცავად ადამიანის თავისუფლების განირვის ფაშისტური იმპულსი უნივერსალური იყო, თუმცაღა ძალაუფლების მოპოვების მცდელობათა წარმატება ლოკალურმა შემთხვევითობებმა განაპირობეს.

თანამედროვე მნიშვნელობა

პოლანის არგუმენტები ძალზე მნიშვნელოვანია გლობალიზაციის გარშემო წარმოქმნილი თანამედროვე დებატებისთვის, რადგან ნეოლიბერალები იმავე

უტოპიურ ხედვას უჭერენ მხარს, რომელმაც ოქროს სტანდარტის შემოღებაზე იქონია გავლენა. ცივი ომის დასრულების შემდეგ, გამუდმებით გვიმეორებენ, რომ გლობალური ეკონომიკის ინტეგრაცია ეროვნულ საზღვრებს მოძველებულს ხდის და გლობალური მშვიდობის ახალი ეპოქის ფუნდამენტს ყრის. როგორც კი ერები გლობალური საბაზრო სივრცის ლოგიკას მოიხელოთებენ და თავიანთ ეკონომიკებს პროდუქტებისა და კაპიტალის თავისუფალ მიმოქცევაში ჩააბამენ, საერთაშორისო კონფლიქტებს კიდევ უფრო საოცარი პროდუქტებისა და სერვისების წარმოებით შთაგონებული, კეთილი ზრახვების მექონე კონკურენცია ჩაანაცვლებს. თავიანთი წინამორბედების მსგავსად, ნეოლიბერალები აცხადებენ, რომ ერებს ისლა დარჩენიათ, თვითრეგულირებადი ბაზრის ეფექტურობას ენდონ ბრმად.

ცხადია, დღევანდელი გლობალური საფინანსო სისტემა აშკარად განსხვავდება ოქროს სტანდარტისგან. მიმოცვლის კოეფიციენტები და ეროვნული ვალუტები ოქროსთან ფიქსირებულ ურთიერთობაში აღარაა; ვალუტათა უმრავლესობას უცხოურ სავაჭრო ბაზრებზე მიმოქცევის საშუალება ეძლევა. ამას გარდა, არსებობენ ძლიერი საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტები - ისეთები, როგორებიცაა საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF) და მსოფლიო ბანკი, რომლებიც გლობალური სისტემის მართვაში ცენტრალურ როლს თამაშობენ. მაგრამ ამ მნიშვნელოვანი განსხვავებების უკან ფუნდამენტური მსგავსება მოსჩანს - მხედველობაში მაქვს რწმენა იმისა, რომ თუკი ინდივიდებსა და საწარმოებს თავიანთი ეკონომიკური ინტერესების გასატარებლად მაქსიმალურ თავისუფლებას მივანიჭებთ, მაშინ გლობალური ბაზარიც ყველას სასარგებლოდ ამუშავდება.

სწორედ ეს ფუნდამენტური რწმენა უდევს საფუძვლად ნეოლიბერალების სისტემატურ მცდელობებს, მოშალონ ბარიერები ვაჭრობასა და კაპიტალის მიმოქცევაზე და, ამასთან, ეკონომიკური ცხოვრების ორგანიზებაში სამთავრობო “ჩარევები” მინიმუმამდე დაიყვანონ. გლობალიზაციის ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი მხარდამჭერი წერს:

“როდესაც შენი ქვეყანა სცნობს... წესებს, რომლითაც თავისუფალი ბაზარი დღევანდელ გლობალურ ეკონომიკაში თამაშობს, სცნობს და გადაწყვეტს, რომ მისი ერთგული დარჩეს, იგი უეცრად აღმოჩნდება იმაში, რასაც მე “ოქროს ჯაჭვის

პერანგს” ვუწოდებ. ეს ოქროს ჯაჭვის პერანგი გლობალიზაციის ეპოქის განმსაზღვრელი პოლიტიკურ-ეკონომიკური სამოსია. ცივ ომს მათს კოსტუმი, ნეჰრუს შაჰვეტი, რუსული ბენჯეული ემოსა. გლობალიზაციის გარდერობში მხოლოდ ოქროს ჯაჭვის პერანგია. თუ შენს ქვეყანას ჯერ კიდევ არ მოუბომავს ეს პერანგი, არა უშავს, მალე მოუწევს.”³⁰

ავტორი იმასაც ამტკიცებს, რომ ხსენებული ჯაჭვის პერანგი სახელმწიფოს ჩაძირვას, ვაჭრობასა და კაპიტალის მიმოქცევაზე შეზღუდვების მოხსნას და კაპიტალური ბაზრების დერეგულირებას მოითხოვს. გარდა ამისა, იგი ენთუზიამით აღწერს თუ როგორ აძლიერებენ ამ სამოსის შემბოჭველ ძალებს საერთაშორისო მოვაჭრეთა “ელექტრონული ჯოგები” საზღვარგარეთ ვაჭრობასა და ფინანსურ ბაზრებზე.

სამი ფიქტიური საქონლის პოლანისეული ანალიზი გვასწავლის, რომ გლობალურ დონეზე ბაზრის ავტომატური რეგულირების ეს ნეოლიბერალური ხედვა სხვა არაფერია, თუ არა სახითათო ფანტაზიის ნაყოფი. როგორც ეროვნული ეკონომიკები მოითხოვენ მთავრობის აქტიურ როლს, გლობალურ ეკონომიკასაც ისევე სჭირდება ძლიერი მარეგულირებელი ინსტიტუციები, უკიდურეს შემთხვევებში, ფულის გამსესხებლის ჩათვლით. ასეთი ინსტიტუციების გარეშე, პარტიკულარული ეკონომიკები - და, სავარაუდოდ, მთლიანად გლობალური ეკონომიკაც - დამანგრეველი კრიზისებისთვის არიან განწირულნი.

მაგრამ უფრო ფუნდამენტურია იმის გააზრება, რომ საბაზრო ლიბერალიზმი ჩვეულებრივი ადამიანებისგან მოითხოვს იმას, რის მიწოდებაც შეუძლებელია. მუშები, ფერმერები და წვრილი ბიზნესის წარმომადგენლები ერთი წუთითაც კი ვერ აიტანენ ეკონომიკური ორგანიზაციის იმ მექანიზმს, რომელშიც თავად, თავიანთ ყოველდღიურობაში, პერიოდულ, დრამატულ რყევებზე არიან დამოკიდებული. მოკლედ რომ შევაჯამოთ, უსაზღვრო და მშვიდობიანი სამყაროს ნეოლიბერალური უტოპია მილიონობით ჩვეულებრივი ადამიანის მოქნილობას, ტოლერანტობას მოითხოვს - იმას, რომ უბრალო ადამიანებმა აიტანონ ის უვადო წყევლა, რომელსაც განახევრებული შემოსავლებით - შესაძლოა ყოველ 5-10 წელიწადში - უნდა დაუსხლტნენ. პოლანის სწამს, რომ ასეთი მოქნილობის

³⁰ Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*. (New York: Farrar Straus, 1999), p. 96.

მოლოდინი ღრმად არარეალისტური და მორალურად გაუმართლებელია. მისთვის ხალხთა მობილიზება ეკონომიკური შოკისგან თავდასაცავად გარდაუვალ აუცილებლობას წარმოადგენს.

ამას გარდა, აღზევების გზაზე მდგარი ნეოლიბერალიზმის უახლესი პერიოდი უკვე თავად გახდა მომსწრე მთელი მსოფლიოს მასშტაბით გაშლილი ფართო საპროტესტო გამოსვლებისა, სადაც ადამიანები გლობალიზაციის ეკონომიკურ უსიამოვნებებს ებრძვიან.³¹ როგორც კი ამგვარი უკმაყოფილებები იზრდება, სოციალური წესრიგი კიდევ უფრო პრობლემატური ხდება. ამასთან, იზრდება საფრთხე იმისა, რომ პოლიტიკური ლიდერები სახალხო უკმაყოფილებას შიდა თუ გარეშე მტრების განტევების ვაცად წარმოჩენისთვის გამოიყენებენ. ამგვარად, ნეოლიბერალთა უტოპიური ხედვა არა მშვიდობას, არამედ გამძაფრებულ კონფლიქტს მოასწავებს.

მაგალითისთვის, აფრიკის ბევრ რეგიონში სტრუქტურული რეგულაციის პოლიტიკათა გამანადგურებელი შედეგები საზოგადოების დაშლა-დანაწილების წინაპირობად იქცა და შიმშილი და სამოქალაქო ომი გამოიწვია. სხვაგან ცივი ომის შემდგომი პერიოდი მებრძოლი ნაციონალისტური რეჟიმების აღზევების მომსწრე გახდა - რეჟიმებისა, რომელთაც გარე მეზობლებისა და შიდა ეთნიკური უმცირესობების მიმართ ღიად აგრესიული განზრახვები ამოძრავებთ.³² უფრო მეტიც, დედამიწის ყველა კუთხეში

მილიტანტური მოძრაობები, რომლებიც ხშირად ერწყმიან რელიგიურ ფუნდამენტალიზმს, სრული სერიოზულობით ემზადებიან გლობალიზაციით გამოწვეული ეკონომიკური და სოციალური შოკის თავიანთ სასარგებლოდ გამოყენებისთვის. თუ პოლანის მსჯელობა სწორია, ამბოხის ეს ნიშნები მომავალში კიდევ უფრო სახიფათო მდგომარეობას მოასწავებენ.

³¹ John Walton and David Seddon, *Free Markets & Food Riots: The Politics of Global Adjustment*. (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1994).

³² იმ არგუმენტის გასამყარებლად, რომლის მიხედვითაც გლობალური უნესრიგობის ზოგიერთი მაგალითი საერთაშორისო ეკონომიკური რეჟიმისკენ მიუთითებს, იხ. Michel Cossudovsky, *The Globalisation of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms*. (Penang, Malaysia: Third World Network, 1997).

დემოკრატიული ალტერნატივები

მიუხედავად იმისა, რომ “დიდი ტრანსფორმაცია” მეორე მსოფლიო ომის მსვლელობისას დაიწერა, მომავალზე საუბრისას პოლანი ოპტიმიზმს ინარჩუნებდა; იგი თვლიდა, რომ საერთაშორისო კონფლიქტთა ციკლის დასრულება შესაძლებელი იყო. საკვანძო მნიშვნელობის ნაბიჯად პოლანის იმ რწმენის გადალახვა ესახებოდა, რომლის მიხედვითაც, საზოგადოებრივი ცხოვრება საბაზრო მექანიზმს უნდა დაუემორჩილოთ.

ამ “მოძველებული საბაზრო მენტალიტეტისგან”³³ გათავისუფლების შემდეგ, გაიხსნებოდა გზა როგორც ნაციონალური ეკონომიკების, ისე გლობალური საბაზრო სისტემის დემოკრატიულ პოლიტიკაზე დაქვემდებარებისკენ. ასეთი მომავლის შესაძლებლობად პოლანის რუზველტის “ახალ შეთანხმება” ესახებოდა. რუზველტის რეფორმები ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომიკის ბაზრისა და საბაზრო აქტივობების გარშემო ორგანიზების გაგრძელებას გულისხმობდა, თუმცა იგი აგრეთვე მოიცავდა მარეგულირებელი მექანიზმების ახალ წყებას, რომლითაც ერთდროულად ადამიანებისა და ბუნების საბაზრო წნეხისგან თავდაცვა გახდებოდა შესაძლებელი.³⁴

³³ 1947 წელს სწორედ ამ სათაურით გამოქვეყნდა პოლანის გავლენიანი ესე, რომელიც ჯორჯ დალტონის რედაქციით ხელახლა გამოიცა ნაშრომში *“Primitive, Archaic, and Modern Economies”* (ავტ. შენ.)

³⁴ რეალურად “ახალმა შეთანხმებამ” მხოლოდ მცირედი წვლილი შეიტანა გარემოს დაცვის საქმეში. მიუხედავად ამისა, მას შემდეგ, რაც გარემოს დამცველებმა პოლიტიკური რეფორმების ინიცირებისთვის საჭირო ძალა მოიკრიბეს, ისეთი აგენტები, როგორიც “გარემოს დაცვის სააგენტო (Environmental Protection Agency), “ახალი შეთანხმების” მიერ შემუშავებული რეგულირების მოდელის კვალს მიჰყვნენ. (ავტ. შენ.)

დემოკრატიული პოლიტიკის მეშვეობით, ადამიანები იღებენ გადაწყვეტილებას იმის შესახებ, რომ ხანდაზმულები დაცული უნდა იყვნენ სოციალური უსაფრთხოების გავლით შემოსავლის მიღების საჭიროებისგან. მსგავსად ამისა, დემოკრატიული პოლიტიკის გატარებით მუშების უფლებების საკითხი ეფექტური პროფკავშირების თარგმლებს სცდება და შრომითი ურთიერთობის ეროვნულ აქტში (National Labor Relations Act) ეწერება. პოლანი ამ ინიციატივებს იმ პროცესის საწყის ეტაპად თვლის, რომლის მეშვეობითაც საზოგადოებამ ინდივიდები და ბუნებრივი გარემო გარკვეული ტიპის ეკონომიკური საფრთხეებისგან დემოკრატიული საშუალებების გამოყენებით უნდა დაიცვას.

გლობალურ მასშტაბზე პოლანი საერთაშორისო ვაჭრობისა და თანამშრომლობის მაღალი სტანდარტის მქონე ინტერნაციონალურ ეკონომიკურ წესრიგს წინასწარმეტყველებდა. იგი არა მხოლოდ პროგრამათა წყებას, არამედ ზუსტ პრინციპებსაც აყალიბებს:

“თუმცა, ოქროს სტანდარტის ავტომატური მექანიზმის გაუჩინარებასთან ერთად, მთავრობები აბსოლუტური სუვერენულობის დამაბრკოლებელ ელემენტებს, მათ შორის საერთაშორისო ეკონომიკურ პროცესში მონაწილეობაზე უარის თქმასაც ეტყვიან უარს. ამავე დროს, შესაძლებელი გახდება იმის ნებაყოფლობით შეგუება, რომ სხვა ერები თავიანთ შიდა ინსტიტუციებს თავიანთი მიდრეკილებების მიხედვით მოაწყობენ და, ამრიგად, გადალახავენ XIX საუკუნისათვის დამახასიათებელ მავნებლურ დოგმას საშინაო რეჟიმებისა და გლობალური ეკონომიკის ორბიტის აუცილებელი შეხმატკბილებულობის შესახებ.” (253)

სხვა სიტყვებით, მთავრობათაშორისი თანამშრომლობა წარმოქმნიდა შეთანხმებათა წყებას, რათა ხელი შეეწყო საერთაშორისო ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ფენებისთვის, მაგრამ, ამავე დროს, საზოგადოებებს გლობალური ეკონომიკის წნეხისაგან დისტანცირების ფორმათა მრავალფეროვანი არსენალი ჩაუვარდებოდათ ხელში. გარდა ამისა, უალტერნატივო ეკონომიკური მოდელის თავსმოხვევის წარუმატებელი მცდელობა განვითარებად ქვეყნებს თავიანთი მოსახლეობის კეთილდღეობის გასაუმჯობესებლად გაფართოებულ შესაძლებლობებს მისცემდა. ეს ხედვა აგრეთვე ითვალისწინებდა გლობალური

მარეგულირებელი სტრუქტურების წყებასაც, რომელიც საბაზრო მოთამაშეებისთვის გარკვეული ლიმიტების დანესებას მოიაზრებდა.³⁵

პოლანის ხედვა მთავრობის საშინაო და საგარეო როლის ზრდის იდეას ემყარება. ის კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს დღესდღეობით მოღურ შეხედულებებს იმის შესახებ, რომ მეტი სამთავრობო ჩარევა ცუდ ეკონომიკურ შედეგებსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე დანესებულ გადამეტებულ კონტროლს მოასწავებს. პოლანისთვის არსებითი სამთავრობო როლი განუყოფელია ფიქტიური საქონლის მართვისაგან და, ამ აზრით, არ შეგვიძლია სერიოზულად მივიღოთ საბაზრო ლიბერალიზმის აქსიომა, რომლის მიხედვითაც მთავრობა განსაზღვრებისამებრ არაეფექტურია. მაგრამ იგი აგრეთვე ღიად უარყოფს შეხედულებას იმაზე, რომ მთავრობის ექსპანსია აუცილებლობით იღებს რეპრესიულ ფორმას. საპირისპიროდ ამისა, პოლანი ამტკიცებს, რომ:

“საბაზრო ეკონომიკის გადალახვა უპრეცედენტო თავისუფლების ეპოქის დასაწყისი შეიძლება აღმოჩნდეს. იურიდიული და ფაქტობრივი თავისუფლება შეიძლება აქამდე არნახული მასშტაბებით გაიზარდოს; რეგულაციასა და კონტროლს თავისუფლების მოტანა არა მხოლოდ აღამიანთა მცირე ჯგუფისთვის, არამედ ყველასთვის შეუძლია. (256)

მაგრამ თავისუფლების ის კონცეფცია, რომელსაც პოლანი უსვამს ხაზს, ეკონომიკური და სოციალური უსამართლობის აღმოფხვრაზე შორს მიდის; ამხვილებს რა ყურადღებას შემდეგზე, ის სამოქალაქო თავისუფლებათა ექსპანსიისკენაც მოგვიწოდებს:

“ჩამოყალიბებულ საზოგადოებაში არაკონფორმულობის უფლება ინსტიტუციურად უნდა იყოს გარანტირებული. ინდივიდს უნდა შეეძლოს, თავისუფლად მიჰყვეს სინდისის ხმას და არ ეშინოდეს ძალებისა, რომელთაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ზოგიერთი სფეროს ადმინისტრირების სამუშაო მიანდეს.” (255)

³⁵ ამ ვერსიის კონკრეტიზების უახლესი მცდელობის გასაცნობად იხ. John Eatwell and Lance Taylor, *Global Finance at Risk: The Case for International Regulation*. (New York: New Press, 2000.) (ავტ. შენ.)

საკუთარ ნაშრომს კი პოლანი ამ მახვილგონივრული სიტყვებით ასრულებს:

“მანამ, სანამ [ადამიანი] უერთგულებს საყოველთაო თავისუფლების იდეას, მას არ უნდა ეშინოდეს, რომ ძალაუფლება ან დაგეგმვა მის წინააღმდეგ შემობრუნდება და იმ თავისუფლებასაც წაართმევს, რისკენაც იგი მათი (ძალაუფლების ან დაგეგმვის; მთარგმ. შენ.) ინსტრუმენტალიის გამოყენებით მიილტვის. სწორედ ესაა თავისუფლების შინაარსი კომპლექსურ საზოგადოებაში; იგი გვანიჭებს თავდაჯერებულობას, რომელიც ასე ძლიერ გვჭირდება” (259B)³⁶

რასაკვირველია, პოლანის ოპტიმიზმი უშუალოდ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ ეპოქაში განვითარებულ მოვლენათა მსვლელობამ არ გაამართლა. ცივი ომის გაჩაღება ამერიკის შეერთებულ შტატებში “ახალი შეთანხმების” რეფორმის დასასრულს ნიშნავდა და არა მის დასაწყისს. გეგმიური გლობალური ეკონომიკური თანამშრომლობა მეტ-ნაკლებად სწრაფად ჩაანაცვლა ბაზრების საერთაშორისო როლის ზრდის ახალმა ინიციატივამ.

ცხადია, ევროპული სოციალ-დემოკრატიული მთავრობების მნიშვნელოვანი მიღწევები, სახელდობრ სკანდინავიაში, 1940-იანი წლებიდან 1990-იან წლებამდე, პოლანის ხედვის სიმძლავრესა და რეალისტურობას კონკრეტულ საფუძველს აძლევს. მაგრამ შედარებით დიდ ქვეყნებში პოლანისეული ხედვა დაობლდა და ჰაიეკისა და საბაზრო ლიბერალიზმის სხვა ადვოკატთა საპირისპირო მოსაზრებებმა მყარი ძალაუფლება ჩაიგდეს ხელში, რაც 1990-იან წლებში ამ იდეოლოგიის სრული ტრიუმფით დაგვირგვინდა.

და მაინც, დღეს, როცა ცივი ომი უკვე ისტორიას ჩაბარდა, პოლანის თავდაპირველი ოპტიმიზმი შეგვიძლია საბოლოოდ გავიზიაროთ. მსგავსი სცენარის რეალური ალტერნატივა უკვე ხელთ გვაქვს - სცენარისა, რომელშიც საბაზრო ლიბერალიზმის არამდგრადობა ეკონომიკურ კრიზისსა და ავტორიტარული თუ აგრესიული რეჟიმების ხელახალ წარმოქმნას იწვევს. ალტერნატივა მსოფლიოს სხვადასხვა სახელმწიფოს მოქალაქეთა იმ საერთო

³⁶ პოლანის სწამს, რომ კომპლექსური საზოგადოება აუცილებლობით მოითხოვს სახელმწიფოს მხრიდან ძალადობის მონოპოლიზებას. ძალაუფლება და ძალდატანება ამ რეალობის [ადამიანთა საზოგადოების] ნაწილია; იდეალი, რომელიც მათ კვალს საზოგადოებიდან ამოშლიდა, მცდარი უნდა იყოს. (259A) (ავტ. შენ.)

მცდელობაში ჩართვაა, რომელიც - საერთაშორისო თანამშრომლობის საფუძველზე - ეკონომიკას დემოკრატიულ პოლიტიკას დაუქვემდებარებს. რასაკვირველია, განვლილი 90-იანების მანძილზე, აშკარა ნიშნები გამოიკვეთა ამგვარი საერთაშორისო სოციალური მოძრაობების მიერ გლობალური ეკონომიკის ხელახალი ფორმირების მცდელობისა. დღეს კი ეს მცდელობა უკვე მეტია, ვიდრე მხოლოდ თეორიული შესაძლებლობა.³⁷ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში აქტივისტები საერთაშორისო ინსტიტუციების, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (WTO), საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა (IMF) და სხვათა წინააღმდეგ მიმართულ საპროტესტო მოძრაობებს აყალიბებენ - ერთი სიტყვით, იმ ორგანიზაციების წინააღმდეგ, რომლებიც ნეოლიბერალიზმის წესებს აძლიერებენ. სხვადასხვა ჯგუფებმა მთელი მსოფლიოს მასშტაბზე წამოიწყეს ინტენსიური გლობალური დიალოგი მსოფლიო ფინანსური წესრიგის რეკონსტრუირების საკითხზე.³⁸ ეს საფუძველწარმომქნელი მოძრაობა უზარმაზარ დაბრკოლებებს ეჩივება; ადვილი არ იქნება ხანგრძლივი ალიანსის გამოძერწვა, რომელიც გლობალური სამხრეთისა და გლობალური ჩრდილოეთის მოქალაქეთა ხშირად კონფლიქტურ ინტერესებს შეარიგებს. უფრო მეტიც, რაც უფრო წარმატებულია იქნება ასეთი მოძრაობა, მით უფრო საზარელი იქნება სტრატეგიული ბარიერები, რომელთან გამკლავებაც მას მოუწევს. ღრმად საეჭვოდ რჩება გარემოება, შესაძლებელია თუ არა გლობალური წესრიგის რეფორმა ქვემოდან მსოფლიო ეკონომიკის ისეთი ტიპის კრიზისში ჩათრევის გარეშე, რომელიც ინვესტორთა პანიკას იწვევს. მიუხედავად ამისა, უზარმაზარი მნიშვნელობისაა ფაქტი, რომ გლობალური ეკონომიკური სტრუქტურის მართვა ისტორიაში პირველად მოექცა საერთაშორისო სოციალური მოძრაობის აქტივობათა ცენტრალურ სამიზნეში.

ეს საერთაშორისო მოძრაობა პოლანის ხედვის უწყვეტი სიცოცხლისუნარიანობისა

³⁷ იხ. Peter Evans, "Fighting Marginalization with Transnational Networks: Counter-Hegemonic Globalization," *Contemporary Sociology* 29:1 (January 2000): 230-241. (ავტ. შენ.)

³⁸ ამ დისკუსიების ჩრდილოეთ ამერიკული პერსპექტივისა და სასარგებლო დამატებითი რესურსების გიდად სარა ანდერსონისა და ჯონ კავანაგის ნაშრომი "Field Guide to the Global Economy" (New York: New Press, 2000) გამოდგება.

და პრაქტიკულობის ინდიკატორია. პოლანისთვის საბაზრო ლიბერალიზმის ყველაზე ღრმა ჩაგარდნა ის გახლავთ, რომ ეს უკანასკნელი ადამიანის მიზნებს ანონიმურ საბაზრო მექანიზმს უქვემდებარებს. ამის საპირისპიროდ, ის ამტკიცებს, რომ ინდივიდუალური და კოლექტიური საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად, ადამიანებმა დემოკრატიული მართვის მექანიზმებს უნდა მიმართონ, რათა ეკონომიკის მართვა და კონტროლი შეძლონ. პოლანიმ აჩვენა, რომ ამ გამონვევის არმილებამ გასული საუკუნის საზარელი ტანჯვები წარმოშვა. შეუძლებელია მისი წინასწარმეტყველება ამაზე უფრო ნათელი იყოს ახალი საუკუნისთვის.